

ФІНАНСОВІ МЕТОДИ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОМИСЛОВОСТІ

© Тивончук О.І., 2007

Досліджено питання фінансового стимулювання інноваційних процесів у промисловості, визначено його основні форми, методи та інструменти, розглянуто їх переваги та недоліки, запропоновано класифікацію податкових стимулів.

Problems of financial stimulation of innovation processes in industry were analyzed, the main forms, methods and tools, their advantages and disadvantages were determined, the tax incentives classification were proposed.

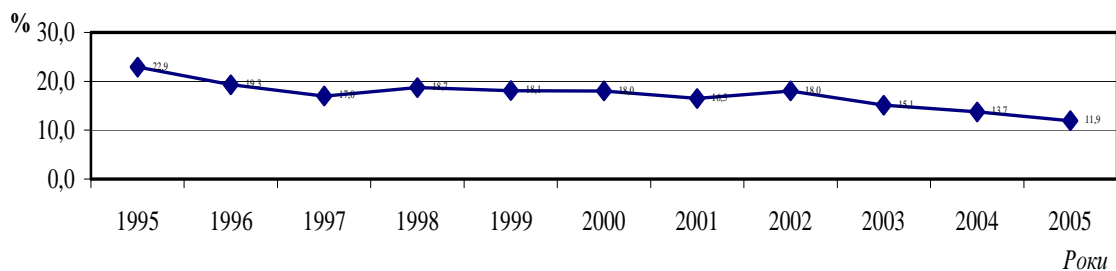
Постановка проблеми. Україна сьогодні стоїть на доленосному роздоріжжі: або стрімко ввійти до кола країн – авангарду світової цивілізації, або бути приреченою на безнадійне відставання від них. Запорукою економічного та соціального поступу є розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності, зміцнення та ефективне використання інтелектуального потенціалу держави.

Статистичні спостереження інноваційної діяльності в промисловості України показують постійне зниження значної кількості показників, критично низький її загальний рівень та результативність. Так, у 2005 р., як показано на рис. 1, інновації здійснювали 1193 промислові підприємства, що становить 11,9 % їх загальної кількості (у 2004 р. – 13,7 %, у 2003 р. – 15,1 %), тоді як у розвинутих країнах частка інноваційно активних підприємств сягає 70 %. Дослідження і розробки проводили лише 3,2 % обстежених підприємств, нові технології придбали 1,1 %. За нашими розрахунками, проведеними на основі даних звіту Європейської комісії “Європейський інноваційний прогрес 2006” та Держкомстату України, частка витрат на дослідження і розробки у ВВП вітчизняних підприємств у 9 разів менша, ніж в середньому у країнах – членах ЄС та у 18 разів менша, ніж у Японії [1, с. 189–191; 2, с. 23].

Ефективний процес створення та комерціалізації нових продуктів та технологій можливий лише за умови існування цілісної та комплексної інноваційної системи, а участь держави в активізації інноваційної діяльності є ключовою. Спеціалісти нараховують близько 300 різноманітних форм та методів стимулювання інноваційних процесів, серед яких визначальне значення мають фінансові.

Спрямування фінансових потоків в інноваційну сферу, забезпечення доступу суб'єктів інноваційної діяльності до фінансових джерел – одне з основних завдань інноваційної політики у всіх розвинутих та нових індустріальних країнах світу. Більшість вчених-економістів погоджуються, що ринкові механізми недостатньо сприяють появі довготермінових ініціатив прискореного технічного розвитку, нездатні забезпечити економічно та соціально прийнятний рівень вкладання ресурсів в інноваційну діяльність. Саме це положення, що отримало в економічній літературі назву “провал ринку” (англ. – market failure) [3, с. 83], стало в останні десятиріччя основою під час обґрунтування необхідності державної фінансової підтримки інновацій (рисунок).

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика фінансового стимулювання розвитку інноваційних процесів розглядається у працях багатьох вчених-економістів: Л.Л. Антонюка, А.М. Поручника та В.С. Савчука, І.Г. Дежиної, Н.І. Іванової, А.Я. Кузнецової, В.П. Соловйова та ін. [3, 4, 5, 6, 7]. Обґрунтовується необхідність та значущість такого стимулювання, розглядаються його окремі напрями та методи. Разом з тим, багато важливих аспектів цієї проблеми все ще залишаються поза увагою вчених.



Динаміка питомої ваги інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств України

Цілі статті. Узагальнити й систематизувати форми, методи та інструменти фінансового стимулювання інноваційних процесів з метою розробки комплексного підходу до створення дієвого та ефективного механізму активізації інноваційних процесів у промисловості.

Основний матеріал. У світовій практиці вироблено значну кількість методів, за допомогою яких держава забезпечує фінансову підтримку розвитку інновацій. Їх поділяють на дві основні групи – прямі, що передбачають пряме фінансування з державного бюджету та через державні позабюджетні фонди та непрямі.

Основою системи *прямої фінансової підтримки* є фінансування з бюджетних коштів фундаментальних досліджень та прикладних науково-технічних розробок загальнодержавного значення, а також пріоритетних інноваційних проектів. Слід підкреслити, що державне фінансування фундаментальних досліджень активізує участь підприємств у розвитку бази прикладних досліджень. Своєю чергою, державні субсидії на прикладні дослідження значно скорочують витрати підприємств на реалізацію інноваційних проектів та істотно знижують рівень ризику.

Крім того, з державного бюджету фінансуються державні та міжнародні науково-технічні програми, інфраструктура інноваційної діяльності, придбання контрольних пакетів акцій інноваційних компаній, придбання зарубіжних технологій, ліцензій. Державні асигнування та субсидії можуть надаватися державному та недержавному секторам на власне інноваційні цілі чи на забезпечення інноваційної складової інвестицій багатocільового характеру.

Держава також фінансує створення нових галузей, наукомістких виробництв тощо, здійснює дотації таких галузей, виробництв чи технологій. Важливе значення для генерування інновацій та створення попиту на них мають державні контракти та державні замовлення на інноваційну продукцію. Надання безпроцентних (або пільгових) кредитів підприємствам, компенсація банківського процента цілком чи його частини в разі спрямування позики на фінансування інвестицій у технологічні інноваційні зміни тощо може здійснюватись як безпосередньо з державного бюджету, так і через систему державних позабюджетних фондів.

Виокремлюють дві основні форми прямої фінансової підтримки інноваційного розвитку, що взаємно доповнюють одна одну: *адміністративно-відомчу*, що реалізується шляхом прямого дотаційного фінансування відповідно до спеціальних законів, та *програмно-цільову*, тобто фінансування в рамках державних програм підтримки інновацій, причому роль останньої форми значно посилилась протягом останніх років.

До *непрямих методів* належать такі, що забезпечують формування сприятливих фінансових умов для розвитку інноваційних процесів та передбачають пільговий режим оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності, застосування прискореної амортизації активів тощо. Це означає, що держава не збільшує, як у першому випадку, видаткові частини бюджету, а позбавляється частини бюджетних надходжень, які за відсутності пільг поповнили б державну казну.

Кожна країна шукає для себе оптимальне співвідношення форм та методів державної фінансової підтримки, яке залежить від багатьох чинників: рівня розвитку національної економіки, стану інноваційної сфери, правової бази тощо.

Серед фінансових методів стимулювання інноваційної діяльності підприємств слід особливо виокремити податкові. Порівняно з прямим бюджетним фінансуванням як історично першою формою стимулювання науково-технічної та інноваційної сфери, цей вид державної підтримки використовується порівняно недавно (у Японії – з 1966 р., у США – з 1981 р.), проте вже на початку 90-х років ХХ ст. різноманітні податкові стимули були запроваджені у більшості розвинутих країн світу [3, с. 107].

Податкове стимулювання має багато як переваг, так і недоліків. До переваг можна, на нашу думку, віднести: простоту застосування; охоплення широкого кола суб'єктів інноваційної діяльності; збереження повної самостійності підприємств у виборі напрямів досліджень та шляхів їх реалізації; відсутність прямих бюджетних витрат; загальний характер пільг, які отримують суб'єкти інноваційної діяльності в результаті їхніх власних зусиль (на відміну від субсидій окремим підприємствам).

Серед недоліків податкових пільг варто зазначити: ускладнення адміністрування податків; додаткові кошти, що з'являються у розпорядженні підприємств внаслідок застосування податкових пільг, не завжди реінвестуються в інноваційну діяльність; скорочення надходжень до бюджету може зумовлювати необхідність підвищення ставок інших податків чи впровадження нових з метою його наповнення тощо.

Експерти більшості країн, де існує податкове стимулювання інноваційної діяльності, переважно позитивно оцінюють його дієвість. Непрямим підтвердженням цього є продовження дії пільг, запроваджених як тимчасові заходи, причому найвагоміші результати досягаються у країнах, де пільги встановлюються на високому рівні та на тривалий термін. Так, на початок 2005 р. інноваційні пільги діяли у 18 країнах – членах ОЕСР, що на 50 % більше ніж у 1996 р. [8].

Створення та запровадження ефективного механізму стимулювання інноваційної діяльності підприємств в Україні вимагає, на нашу думку, аналізу та узагальнення зарубіжного досвіду непрямой державної підтримки, науково обґрунтованої систематизації видів податкових стимулів. Запропонована нами класифікація дає можливість диференціювати їх залежно від способу встановлення; податку, щодо якого застосовується пільга; виду діяльності, що підтримується; повноти охоплення суб'єктів інноваційної діяльності тощо:

1. Залежно від *способу встановлення* можна виокремити: скорочення бази оподаткування; вирахування із податкових платежів; зменшення податкових ставок; відтермінування сплати податків (“податкові канікули”).

2. Залежно від *податку (податкового платежу, збору)*, щодо якого застосовуються пільги, розрізняють пільги з податку на прибуток, податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб, податку на землю, мита тощо. Слід підкреслити, що основа системи податкового стимулювання інноваційної діяльності у більшості розвинутих країн світу – це пільги з податку на прибуток підприємств.

3. Пільги можна класифікувати також залежно від *виду інноваційної діяльності*, щодо якого вони запроваджуються (який стимулюється, підтримується). Найчастіше шляхом запровадження податкових пільг підтримуються проведення досліджень та розробок, придбання обладнання для інноваційних цілей, трансфер технологій, навчання працівників, співробітництво із дослідними організаціями (університетами), створення нових інноваційних підприємств, придбання майнових прав інноваційних та венчурних підприємств, створення фондів ризику тощо.

4. За *повнотою охоплення* пільги можна поділити на загальні, тобто такі, що можуть застосовувати всі суб'єкти, які здійснюють відповідну інноваційну діяльність; спеціальні, що встановлюються для певних категорій підприємств (малих підприємств, венчурних, новостворених підприємств зі статусом інноваційних підприємств, що реалізують пріоритетні інноваційні проекти тощо).

Пільги можна диференціювати також за галузями економіки, терміном дії, цільовою спрямованістю тощо. Так може бути передбачено, що кошти, які залишаються у суб'єкта інноваційної діяльності внаслідок пільгового оподаткування, можуть бути використані лише на інноваційні цілі.

Широке застосування у багатьох країнах світу отримали пільги у формі *податкових знижок* та *податкових кредитів*. Витрати на НДДКР (крім тих, що підлягають амортизації) належать до валових витрат та відповідно вилучаються з бази оподаткування податком на прибуток підприємств практично у всіх країнах. Податкові знижки (*англ.* – tax allowances) дають змогу підприємствам вираховувати додатковий відсоток понесених витрат, тобто сума витрат, що віднімається від бази оподаткування, перевищує суму реально здійснених витрат на інноваційну діяльність. Так, якщо витрати на НДДКР становили 100 000 євро, а податкова знижка – 20 %, то підприємство має право додатково знизити прибуток до оподаткування на 20 000 євро.

Податковий кредит (*англ.* – tax credits) дає можливість підприємствам фінансувати певний відсоток своїх інноваційних витрат із податкових зобов'язань. Надана знижка вираховується (кредитується) з суми обчисленого податку на прибуток підприємства, що вирізняє її від інших податкових стимулів і створює зацікавленість у збільшенні капітальних вкладень за рахунок власних ресурсів. На відміну від податкової знижки, абсолютна величина податкового кредиту не залежить від ставки податку на прибуток.

Слід зауважити, що в українському законодавстві термін “податковий кредит” має інше значення. Так, закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” (п. 1.11.4) визначає інвестиційний податковий кредит як відтермінування плати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, з подальшою компенсацією відтермінованих сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, що буде отримано внаслідок реалізації інноваційних програм [9].

Можна виокремити дві основні форми застосування описаних вище податкових пільг – *залежні від обсягу витрат* та *залежні від їх приросту (прирісні)*. Так, залежний від обсягу податковий кредит (*англ.* – volume based tax credit) дає право на пільгу пропорційно до розмірів витрат. За встановленою законом ставкою, наприклад у 25 %, підприємство отримує можливість вирахувати із загальної суми податкового зобов'язання 25 євро з кожних 100 євро, витрачених на певний конкретний вид інноваційної діяльності. У деяких країнах (Австралія, Сінгапур тощо) розмір знижки уможливорює вираховувати суми, що у 1,5–2 рази перевищують обсяг витрат [10, с. 84].

Залежні від приросту (*англ.* incremental) податкові пільги встановлюються, враховуючи досягнуте підприємством збільшення інноваційних витрат порівняно з рівнем базового року або середнім рівнем за певний період. У цьому випадку за ставки податкового кредиту, наприклад 25 %, сума податкових платежів підприємства буде зменшена на 25 євро з кожних 100 євро приросту витрат на інноваційну діяльність у базовому році. Найвища залежна від приросту ставка податкового кредиту (50 %) встановлена у Південній Кореї та Португалії. У Франції вона становить 40 %, у США – 20 % [11, с. 36–37]. Деякі країни використовують комбіновані форми податкових пільг, але по відношенню до різних об'єктів. Так, у Японії загальна прирісна знижка (15 %) доповнена залежною від обсягу в розмірі 10 % для малих підприємств тощо. Існує також практика встановлення граничного розміру списання податків за знижками на інноваційну діяльність.

Порівняти масштаби та значення податкових пільг у розвитку інноваційної сфери різних країн доволі складно через значні розходження у системах оподаткування та джерелах фінансування інновацій. За існуючими оцінками “коефіцієнт покриття” витрат на дослідження та розробки податковими пільгами (відношення суми пільг до відповідних витрат) у більшості країн невисокий: менше ніж 1 % у США, Японії, Італії та Данії; 4–6 % у Франції та Нідерландах. Істотно вищий цей показник лише в Австралії та Канаді. Проте порівняно з обсягом бюджетного фінансування рівень пільг є порівняно високим і в деяких країнах з традиційно низьким рівнем бюджетного фінансування податкові пільги можуть забезпечувати фінансові потоки в інноваційну сферу, що перевищують бюджетні асигнування [3, с. 109–110].

Надзвичайно важливу роль у стимулюванні інвестиційних інноваційних вкладень у промисловості відіграє амортизаційна політика. Законодавство багатьох країн передбачає особливий пільговий порядок амортизації основних засобів, що використовується для проведення інноваційної діяльності шляхом введення прискорених норм амортизації або повного негайного списання їх вартості. Розповсюдженими є дві основні моделі прискореної амортизації: зниження тривалості періоду корисного використання обладнання, а також встановлення підвищених норм амортизаційних відрахувань у перші роки його експлуатації та знижених – у наступні. Додаткові грошові надходження, що отримують внаслідок цього підприємства, стають важливим фінансовим джерелом інноваційного розвитку та є стимулом для підприємств, які проводять технологічне оновлення.

Іншим напрямом державної фінансової підтримки інноваційних процесів та стимулювання залучення коштів на інноваційну діяльність підприємств є заходи у фінансово-кредитній сфері. Їх необхідність зумовлена високим ризиком інновацій, тривалим, як правило, терміном реалізації (до отримання очікуваних фінансових результатів), високими процентними ставками тощо, що ускладнює, а інколи й робить неможливим отримання кредитів чи інших видів зовнішнього фінансування під проведення інновацій. У світовій практиці таке стимулювання здійснюється шляхом пільгового оподаткування та надання певних преференцій суб'єктам фінансування інновацій, зокрема комерційним банкам, що кредитують інноваційну діяльність підприємств, а саме:

- зменшення ставки податку на прибуток комерційних банків, що здійснюють довготермінове кредитування інноваційних проектів;
- звільнення від оподаткування частини прибутків банків, що інвестується в акції підприємств, які виробляють високотехнологічну інноваційну продукцію;
- зниження норми обов'язкового резервування коштів;
- пільгового рефінансування банків, які надають кредити для реалізації інноваційних проектів;
- надання права участі у майбутніх прибутках профінансованого інноваційного проекту тощо.

Важливим інструментом стимулювання є також державне гарантування інвестицій, тобто забезпечення виконання фінансових зобов'язань виконавця інноваційного проекту перед фінансовим інститутом, що виступає також запобіжним засобом захисту фінансового інституту від ризиків фінансування виконання проекту.

Ефективне функціонування механізму фінансування інноваційної діяльності можливе лише за умови існування розвинутого фінансового ринку. Тому заходи, спрямовані на розвиток фондового ринку, індустрії венчурного фінансування, банків, лізингових компаній тощо сприяють полегшенню доступу підприємств до джерел фінансових ресурсів. Необхідним є також стимулювання інноваційних вкладень інституційних інвесторів (страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних фондів), орієнтованих на тривале інвестування коштів та здатних мобілізувати інвестиційний потенціал населення.

Аналіз та узагальнення розроблених у світовій практиці механізмів державної фінансової підтримки інновацій, стимулювання залучення коштів на інноваційну діяльність підприємств унеможливорює формулювання однозначних висновків про те, практика якої країни чи які саме інструменти є найбільш ефективними. Кожна країна вирішує власні, часто унікальні завдання. Спільним для всіх розвинутих країн є розбудова комплексної, збалансованої системи фінансової підтримки інноваційної діяльності за постійного пошуку найоптимальніших шляхів поєднання прямого бюджетного фінансування та непрямих методів за загальної тенденції посилення податкового стимулювання інноваційної сфери.

Особливо важливою є виважена стимулювальна політика держави в інноваційній сфері за умов ресурсодефіцитної економіки з ознаками несприятливого інвестиційного клімату, що є характерною для України.

Основні пільги у сфері інноваційної діяльності були визначені законами України “Про оподаткування прибутку підприємств”, “Про податок на додану вартість”, “Про плату за землю”, “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків”. Статтями 21 та 22 закону України “Про інноваційну діяльність” № 40-IV від 4 липня 2002 р. [12] було передбачено пільгове оподаткування підприємств, що реалізують інноваційні проекти, та інноваційних підприємств, тобто підприємств, більше ніж 70 % обсягу продукції (у грошовому вимірі) яких за звітний податковий період становлять інноваційні продукти і (або) інноваційна продукція. Хоча встановлений законом механізм податкового стимулювання мав багато недоліків, його практична реалізація все ж могла мати певний позитивний вплив на розвиток інноваційних процесів у промисловості України.

Проте передбачені законом пільги не були впроваджені. Їх дія щорічно (з 2003 р.) призупинялася законами про Держбюджет на відповідний рік, а у 2005 р. законом України № 2505-IV [13] відповідні норми були остаточно скасовані, однією з причин чого стали випадки зловживань, неправомірного отримання й використання пільг в інноваційній сфері, зокрема в діяльності технопаркових структур. Суперечливість законодавчої бази в галузі інноваційної діяльності (зокрема відсутність чітко визначених критеріїв відокремлення інноваційних проектів від “псевдоінноваційних”) дає можливість будь-який правильно оформлений бізнес-проект визнати інноваційним із усіма відповідними наслідками у вигляді пільг, ґрунтуючись на особистій думці осіб, котрі ухвалюють рішення.

Висновки. В Україні практично відсутній механізм фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств. Разом з тим, реальне дотримання задекларованих принципів державної інноваційної політики, структурна перебудова та зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки вимагають невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення системи державного стимулювання, запровадження податкових стимулів з метою формування сприятливих фінансових умов, збільшення зацікавленості суб’єктів господарювання у створенні та впровадженні інновацій.

1. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб.* – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України”, 2006 р. – 362 с. 2. *European Commission. European Innovation Progress Report 2006.* – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. – 249 р. 3. *Иванова Н.И. Национальные инновационные системы.* – М.: Наука, 2002. – 244 с. 4. *Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Инновации: теория, механизм разработки та комерціалізації: Монографія.* – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с. 5. *Дежина И.Г. Совершенствование экономических механизмов государственного регулирования коммерциализации результатов научных исследований и разработок.* – М., 2004 // www/iet.ru. 6. *Кузнецова А.Я. Фінансові механізми стимулювання інноваційної діяльності: Монографія / НБУ, Львів. банківський інститут.* – Львів, 2004. – 279 с. 7. *Соловьев В.П. Конкуренция в условиях инновационной модели развития экономики / Под науч. ред. д. э. н. Б.А. Малицкого.* – К.: Феникс, 2006. – 165 с. 8. *Наука, технологии и промышленность ОЭСР: Отчет о результатах 2005 г.* // www.oecd.org/document/63/html. 9. *Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997р. №283/97 – ВР // Відомості Верховної Ради.* – 1997. – № 27. – С. 181. 10. *Сердюк І.Г. Стимулювання інноваційної діяльності // Фінанси України.* – 2003. – № 11. – С. 81–90. *Tax incentives for research and development: trends and issues* // www.oecd.org/dataoecd/12/27/2498389.pdf. 12. *Закон України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 р. № 40-IV // Голос України.* — 2002. — № 144. — С. 10–12. 13. *Закон України “Про внесення змін до закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України” від 25 березня 2005 р. № 2505-IV // Відомості Верховної Ради.* – 2005. – № 17–19. – Ст. 267.